

EMBODIM

Mensen ontlenen hun identiteit voor een groot deel aan hun belichaamde zelf: je hebt geen lichaam, je bent je lichaam. De confrontatie met het eigen spiegelbeeld heeft ingrijpende gevolgen.

diffuse veelheid van lijntjes een betere weergave. Het brilletje met het ene glas werkt als een koker die de werkelijkheid vastpint op één helder beeld. De term dubbele of driedubbele belasting suggereert een helderheid die van pas komt om een politiek signaal af te geven. Dat signaal werkt als een alarmbel die aandacht vraagt voor het feit dat mensen noodgedwongen op verschillende terreinen tegelijk actief zijn, maar dat niet altijd kunnen combineren. En dat heeft niet per se te maken met persoonlijke omstandigheden. Soms is het nodig dat er structurele oplossingen komen voor te zware combinaties. Het is echter vaak moeilijk om individuele omstandigheden en structurele factoren uit elkaar te houden. De term 'belasting' kan ook eendimensionaliteit bevorderen en te veel nadruk op de last leggen.

Wat me bijvoorbeeld dwarszit is dat 'de vrouw' ook hier gebruikt lijkt te worden. De term dubbele of driedubbele belasting wordt vaak exclusief met vrouwen geassocieerd en lijkt daardoor tegelijk een brevet van onvermogen af te geven. Alle aandacht gaat uit naar de vrouw die teveel tegelijk zou moeten en dat niet aankan. In plaats van over zoveelvoudige belasting te spreken, lijkt het me interessanter als economen zouden berekenen wat het onbetaalde zorgwerk van vrouwen kost, zodat we weten wat het financieel betekent als deze arbeid weg zou vallen.

Ik zie liever dat men de verschillende deelgebieden waar het nogal eens spaak loopt aanpakt: eerlijk loon voor de zorgsector (waar vanouds veel vrouwen werken), goede kinderopvang, goede regelingen voor deeltijdwerk, waardering voor vrijwilligerswerk (in plaats van het gezeur dat mensen zich nergens meer voor zouden inzetten), en ga zo maar door.

Kortom, gooi de bril met het ene glas overboord en schets de vele lijntjes. Het is misschien minder helder, maar het heeft veel meer met de werkelijkheid te maken.

Els Maeckelberghe doceert ethiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen. ■

ergerniks v. (-sen), toestand van onaangedaanheid, ontstaan door afstomping, waarbij de mening van het slachtoffer verloren gaat en deze alles wel goed vindt.

Het lichaam staat in de westerse wereld enorm in de belangstelling, en niet alleen bij feministen. Het lijkt definitief bevrijd te zijn uit de kluisters van het traditionele binaire denkmodel, waarin het 'lagere' lichaam tegenover de 'hogere' ziel of geest staat. De rollen lijken eerder omgekeerd: het lichaam wordt gevierd. Mensen zijn in de ban van een collectieve cultus van lichamelijk genot, consumptie, schoonheid, fitness, eten, sport, seks en gezondheid. Deze gerichtheid op het lichaam begon in de jaren zestig met een fascinatie voor seksualiteit. De laatste decennia richt de aandacht zich ook op andere aspecten van het lichaam en de materiële omgeving. Mensen ontlenen hun identiteit in sterke mate aan hun belichaamde zelf. Dat is de bron geworden voor zelfbeleving en succes.

Je kunt dit verschijnsel op het conto schrijven van de oprukkende consumptie-industrie. Immer op zoek naar nieuwe behoeften en afzetgebieden, weet zij steeds dieper door te dringen in ons persoonlijk leven en ons steeds meer tot consument te reduceren: 'I shop, therefore I am.' Maar er is meer aan de hand. Ook in de beeldende kunst, in film, literatuur en populaire cultuur rukt de fascinatie voor lichamelijkheid op. Deze tendens wordt begeleid door een hausse aan boeiende theorievorming, waarin het lichaam op een nieuwe manier wordt gedacht: niet als natuurlijk biologisch gegeven, maar als een psychosociale entiteit.

De psychoanalyse speelde een belangrijke rol in deze ontwikkeling. Zij trachtte onder andere verslag te doen van 'de tweede geboorte': de gang van baby tot zelfstandig persoon met een eigen bewustzijn, de ontwikkeling tot subject dus. De pasgeboren baby is een onbewust en ongedifferentieerd bundeltje lichamelijke verlangens. In een zintuiglijk proces wordt dat bundeltje zich bewust van wie het is en wat het begeert. Het is een voortdurend laveren op de zee van heftige impulsen en frustraties - bijvoorbeeld als moeder of vader 'nee' verkoopt. Het eerste ik-besef ontstaat doordat het kind zichzelf in de spiegel ziet en dat beeld benoemt als 'dat ben ik'. Op dat moment wordt het lichaam verbonden aan een

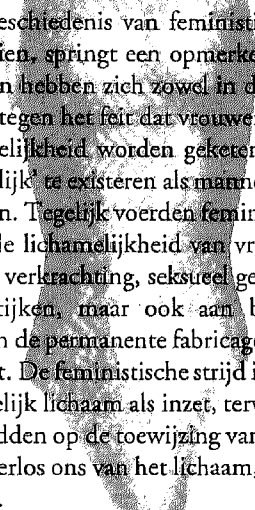
ENT

Maaïke Meijer

vorm van zelfbewustzijn en in cultuur gebracht omdat het in taal wordt gevat. Aan de ene kant blijft het lichaam een onuitputtelijk reservoir van onbewuste herinneringen en impulsen, reden waarom je soms het gevoel kunt hebben dat het lichaam 'meer weet', of zich meer herinnert, dan je bewuste ik. Aan de andere kant wordt je lichaam je bewuste manifestatie in de wereld, waarzonder je niet bestaat. Psyche en lichaam zijn dus onlosmakelijk verbonden.

Tegelijk is het lichaam ook deel van de grote culturele, sociale, politieke, juridische en economische systemen waarbinnen het wordt gevormd. De poststructuralist Foucault herschreef de sociale geschiedenis als een geschiedenis van (de beheersing van) lichamen - zonder daarbij echter veel aandacht te besteden aan de verschillende regimes waaraan respectievelijk mannen en vrouwen onderworpen zijn. Ongelooflijk voor iemand die macht trachtte te denken als een proces waarvan niemand is buitengesloten. Foucaults verdienste is wel geweest dat hij het lichaam radicaal conceptualiseerde als een *cultuurproduct*, als een effect van vertogen waarbinnen het lichaam in een bepaald licht wordt gezien. Vertogen bepalen wat men 'natuurlijk' en 'vanzelfsprekend' vindt. Ze creëren normen, seksen en etnische groepen. Vandaar dat de mensheid in de westerse wereld niet alleen uiteenvalt in mannen en vrouwen, homo- en heteroseksuelen, autochtonen en allochtonen, maar ook in mooien en lelijken, slanken en dikken. Voor vrouwen is dit ingrijpender dan voor mannen: vrouwen worden sinds jaar en dag geacht een carrière te bouwen op hun uiterlijk. Ook wanneer je daar kritisch naar kijkt - zoals ik en waarschijnlijk alle feministen met mij doen - kun je je daar niet geheel aan onttrekken. Feministische kritiek betekent altijd reflectie op een seksesysteem waar je zelf ten diepste deel van uitmaakt.

Het lichaam, met name de constructie van een specifiek vrouwelijk lichaam, is immer een steunpilaar geweest van de heersende sekse-orde. Het lichamelijke en het materiële zijn de laatste tweeduizend jaar vooral geassocieerd met vrouwen en het vrouwelijke. Mannen en het mannelijke werden geassocieerd met de hogere, immateriële geest. Deze dualiteit overleefde de overgang van middeleeuws christendom, waarin het draaide om de tegenstelling Lichaam/Ziel, naar Verlichting, waarin de verhouding Lichaam/Rede centraal stond. 'Heeft de vrouw een ziel?' In de Middeleeuwen was dit een serieus theologisch vraagstuk. Vervolgens werd de wetenschap lange tijd beziggehouden door een andere kwestie: 'Kan de vrouw denken?' In beide gevallen werden vrouwen zo zeer verbonden geacht met het domein van hun 'lagere' biologische functies, dat zij het 'hogere' domein niet konden betreden.

Wanneer we de geschiedenis van feministische reflectie op het lichaam overzien, springt een opmerkelijke paradox in het oog. Feministen hebben zich zowel in de eerste als in de tweede golf verzet tegen het feit dat vrouwen in onze cultuur aan hun lichamelijkeheid worden geketend. Het recht om net zo 'onlichamelijk' te bestaan als mannen, is op allerlei terreinen bevochten. Tegelijk voerden feministen juist actie op fronten waar de lichamelijkeheid van vrouwen in het geding was, denk aan verkrachting, seksueel geweld en kwalijke medische praktijken, maar ook aan beklemmende schoonheidsidealen en de permanente fabricage van vrouwelijke heteroseksualiteit. De feministische strijd is dus vaak gevoerd met het vrouwelijk lichaam als inzet, terwijl veel feministen juist kritiek hadden op de toewijzing van het lichamelijke aan vrouwen. 'Verlos ons van het lichaam,' zo luidde de impliciete boodschap.

Binnen de vrouwenbeweging zelf ontstond een tegenbeweging: vrouwen zouden zich hun lichaam opnieuw kunnen toe-eigenen door het te bevrijden van patriarchaal beheer. Door nieuwe betekenissen aan hun eigen lichamelijkeheid te geven, zouden vrouwen kunnen afrekenen met de patriarchale minachting voor het lichamelijke. Vrouwen zouden moeten breken met het dualisme lichaam/geest, ze moeten vermijden om net als mannen te worden, vluchtend in een zo lichaamloos mogelijke identiteit: de ziel, de geest, de ratio. Op deze gedachte werden glorieuze heroveringen van het vrouwenlichaam gebouwd, onder andere door Cixous, Irigaray en Rich, en niet te vergeten door Monique Wittig die in *Le Corps Lesbien* het hetero-vrouwenlichaam afbrak, teneinde er een lesbisch lichaam - aan sekse voorbij - voor in de plaats te zetten.

Hoewel feministen zich enerzijds hebben willen ontwortelen aan de last van de lichamelijkeheid, hebben zij anderzijds een grote bijdrage geleverd aan de nieuwe conceptualisering van het lichaam - kortweg samen te vatten als: je hebt geen lichaam, je bent je lichaam. In het mainstream-denken wordt op dit moment onder invloed van psychoanalyse en poststructuralisme precies hetzelfde beweerd. Susan Bordo, Moira Gatens, Rosi Braidotti, Elizabeth Grosz en Kathy Davis zijn in dit verband belangrijke feministische denkers die de mainstream-theorieën systematisch incorporeren in hun betoog. Het omgekeerde geldt jammer genoeg niet.

Maaïke Meijer is hoogleraar vrouwen- en genderstudies aan de Universiteit van Maastricht.